

Биљана Дојчиновић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
biljanadn@gmail.com

<https://doi.org/10.18485/melissa.2019.18.1.ch1>

026/027:141.72

БИБЛИОТЕКЕ И ФЕМИНИЗАМ: МЕСТА РАЗЛИКЕ¹

Сажетак: Есеј говори о улози библиотека у развоју феминизма из личне перспективе, од првих сусрета са библиотеком, преко искуства рада у библиотеци Центра за женске студије до пројекта *Књиженство* у оквиру ког настаје својеврсна дигитална библиотека. Рад садржи и податке о развоју феминизма у Србији у оквиру СФРЈ и периодике током деведесетих година, као и податке о библиографијама женског стваралаштва из 1936. и 1997. године.

Кључне речи: библиотеке, феминизам, Центар за женске студије, библиографије, *Књиженство*.

Нисам по професији библиотекарка (а нисам ни феминисткиња по професији, већ по позиву и због потребе да се у овом свету то буде), али ми је библиотека сапутница од најранијих дана. За све оне који читају овај текст, сигурна сам, библиотека је била то место разлике – место у ком смо мог-

1 Овај рад настао је у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ли да нађемо не само податке који су нам потребни, већ себе саме. Да одахнемо од реалности и удахнемо неки други свет, па да се ојачани поново суочимо са стварношћу. За мене је библиотека једном била и страшно место – у неком од првих разреда основне школе десило се да нисам на време вратила књигу; и онда сам, у страху од тога како ће библиотекарка реаговати, одлагала тај тренутак. То се продужавало данима, недељама и месецима, док најзад нисам скупила храброст да одем, и то тек пошто сам спремила наизглед добар изговор. Замишљани сусрет са библиотекарком, ситном плавом женом по имену, ето симболике, Евица, за мене је био попут суочавања са Кербером или седмоглавом аждајом, спремном да ме на лицу места растргне или спали. У реалности, мала велика Ева ме чак није ни прекорно погледала, па се моја читалачка радозналост разгорела и ја сам наставила да посећујем библиотеку, читајући све што ми је понуђено. Али, тада је Евица постала страшна – пошто је хтела да провери да ли заиста читам књиге које данас узмем а сутра вратим, морала сам сваку да јој препричам. Трајало је то док није схватила да има посла са једном од оне различите деце која воле не само писану реч, већ и мирис књига и све у вези са њима. И била је у праву.

Почела сам лично, јер је прича о библиотекама и феминизму за мене управо таква, а феминистичка теорија међу првим стварима изједначује лично и политичко, приватно и јавно. Као места памћења, библиотеке и архиви, физички и дигитални, за феминизам јесу и места разлике, места у ком настаје женска традиција, стратегије, знање. О огромној улози библиотека и архива у борби против заборавља као непријатеља положаја жена знам и на основу сопственог оснивачког рада у библиотеци Центра за женске студије и руковођења пројектом Књиженство, о чему ће даље бити речи.

Новија историја феминизма у нас показује да је развој феминистичких, женских и касније – родних – студија у Србији започет је током социјалистичког периода, у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије – СФРЈ. Први значајан датум у том погледу јесте скуп „Друг-ца жена, нови приступ женском питању”, одржан 1978. године у Студентском културном центру у Београду. То је тренутак у ком су се „препознале” ауторке и активисткиње које су појединачно радиле на сличним проблемима или су имале сличан приступ, усмерен ка деконструисању патријархалних стереотипа. Том приликом су се нове идеје западног феминизма огласиле у јавности, доводећи у питање дотадашњу државну варијанту равноправности према којој је женско питање било решено заједно са класним питањем. Реакције на поменућу конференцију као на промоцију „буржоаског феминизма” показале су разлике у приступима, али су, за прве генерације постсоцијалистичког феминизма, донекле и замаглиле праве доприносе социјалистичког периода у ком је сачињено много релевантних студија из социологије и других дисциплина. У сваком случају, заслуге социјалистичког периода за успостављање и одржавање друштвене једнакости и женских права никада нису довођене у питање. Напротив, отпор променама које су уследиле током деведестих година често се заснивао управо на свести о томе да су угрожена права стечена у социјализму – пре свега репродуктивна права и право на избор, али и други облици једнакости и социјалне заштите.

Откривање разлика

Требало је да протекне четрнаест година од поменуте конференције да би се у Србији формирале прве организа-

ције које су се бавиле феминистичком теоријом и феминистичким приступом знању. Женске студије у Београду започеле су први курс на симболичан датум – 8. марта 1992. године. За њихово формирање заслужна је била женска група „Жене и друштво“, основана током 80-их, чије су активисткиње, пре свих Соња Дрљевић, процениле да је дошао тренутак да се, поред активизма, уведе и теоријски приступ. Тада је Србија још увек део СФРЈ, али је јасно да званична политика води ка разарању земље и ратовима – почетком јула 1991. почиње сукоб у Словенији, а у пролеће 1992. и рат у БиХ. У Србији се у свакодневном животу осећа велики пад стандарда и потпуна несигурност у погледу будућности. Санкције УН уведене су крајем маја 1992. године, све већи број младих људи напушта земљу због ратне опасности, у жељи да избегну присилну регрутацију, као и због економских проблема.

У таквој атмосфери формирају се женске студије, као и низ женских активистичких група широм Србије. Феминисткиње унутар СФРЈ, државе за коју је тада било јасно да је осуђена на пропаст, деловале су по принципима сарадње, комуницирања и уважавања, сасвим супротно ономе што се догађало на макropolitичком плану. Везивала их је свест о томе да раде на маргини и чињеница да у оквиру новог престојавања друштва, обележеног националистичком еуфоријом, већина заправо постаје маргинализована група. Подршка раду женских невладиних организација које представљају отпор слому грађанских вредности долазила је од фондова попут „Отвореног друштва“, „Хајнрих Бел“, „Квина тил квина“, и других.

У тако високополитизованом тренутку нови приступи књижевности су унутар феминистичког знања и те како нашли

своје место. Треба имати у виду да су, када је реч о књижевним истраживањима, први појмови са запада пристизали од друге половине седамдесетих година. У часопису *Марксизам у свету* 1981. године објављен је темат о феминистичкој теорији у оквиру ког је преведен и увод књиге *Политике полности* Кејт Милет; 1983. загребачка *Република* објављује темат о женском писму, а после скупа Института за књижевност и уметност из Београда одржаног у Дубровнику 1986. године, објављен је темат о женском писму у часопису *Књижевност*. Прави процват је интересовање за феминистичке погледе на књижевност доживело, међутим, тек од оснивања женских студија 1992, и двају часописа за књижевност и феминистичку теорију 1995. године. На часовима из књижевности у оквиру женских студија изучавана су појединачна књижевна дела, најчешће кроз призму појма род, као и појам гинокритике. Сам појам род (гендер), који означава друштвену конструкцију полности крајем осамдесетих је уведен у подручје друштвених наука и хуманистике у Србији, пре свега социологије, а почетком деведесетих и у проучавање књижевности. Гинокритика, као истраживање књижевности коју су писале жене, представљала је ревизију традиције управо на бази појма род, и тај облик феминистичке критике прекрио је талас интересовања за женско писмо из осамдесетих година.

Два феминистичка часописа кључна за феминистичку критику и књижевну продукцију почела су да излазе 1995. године: часопис за женску књижевност и културу *ПроФемина* и часопис за феминистичку теорију, *Женске студије*, који је од 2000. преименован у *Генеро*, и под тим именом излази и данас. У оквиру ових часописа објављена су три темата о основним појмовима феминистичке књижевне критике и велики број

појединачних чланака на те теме. Једна од рубрика у часопису *ПроФемина*, под насловом „Портрет претходнице“, пресудно је утицала на обраћање сопственој женској књижевној продукцији, за разлику од првобитног инсистирања на преводима страних текстова, што је типично за развој нове области. Но, о тим кретањима мало касније.

У јуну 1994. године Центар за женске студије организовао је конференцију источноевропских феминисткиња, под називом *What Can We Do For Ourselves?*, према пројекту Марине Благојевић. Питање у називу конференције било је прешно, с обзиром на време у ком се збивао потпуни распад земље и њених вредности. На тој конференцији, где се говорило о превласти национализма, рату, микро-матријархату који одржава патријархат, и сличним темама, говорила сам о пројекту библиотеке Центра за женске студије. Почела сам свој реферат, који ми се у мору великих тема учинио скоро неважним, идејом да они који не памте своју историју не могу напредовати. Цитат Ники Ђовани (Nikki Giovanni) гласио је „неписмени неће сачувати своју слободу”. Његов смисао јесте да сачувати писану речи и документа која сведоче о историји женских напора и остварења значи могућност надградње, учења, напредовања. Тиме се избегава вечно враћање на почетак, што је у великој мери била судбина феминистичке борбе у свим областима.

Данас ми је посебно важан пасус у том тексту изговореном 1994. а објављеном годину дана касније, у ком о библиотеци Центра кажем: „ако мислите да нисмо далеко одмакли у свом раду дозволите ми да вас подсетим на време од пре четири-пет година. Замислите студенткињу или студента који желе да сазнају нешто више о феминистичкој теорији – мора-

ли би трагају дуго и то би их сигурно скупо коштало. Данас барем такав напор није више индивидуалан.”² Тај имагинарни трагалац сам свакако била и ја, а идеја да је такво трагање више од усамљеничког, била је прави покретач моје „библиотекарске приче”. Сада је такво трагање, наравно, сасвим другачије и може, захваљујући изворима на интернету, бити индивидуално а да је истовремено и масовно.

Занимљиво је подсетити се на још неке тезе из овог текста – на пример, на чињеницу да је већина центара за женске и родне студије у источној Европи настала из женских библиотека. Центар за женске студије ишао обрнутим редом, најпре смо имали предавања, па онда формирање библиотеке – у поменутом тексту године, наводим да библиотека центра има свега 50 књига, а у пост скриптуму се захваљујем на донацијама које су учиниле да одмах после конференције тај број порасте на више од три стотине. У том тренутку постала сам библиотекарка Центра – од невине замисли да обришем прашину с три полице и поређам тих 50 књига, наједном сам добила задатак да заведем, и то у огромну библиотечку свеску, свих тих 300. То је била дакле 1994, сећам се да смо Даша Духачек и ја радиле у Центру у Улици Краља Петра свака свој посао уз свећу, јер је била нека рестрикција струје. При томе сам била поприлично трудна, па сам се с том гигантском свеском борила како умет и знам. Даша је тада рекла да ће дотични тренутак ући у историју Центра, а пошто га нико још није поменуо, чиним то сада, да би се то заиста и догодило. Јер ако

2 Biljana Dojčinović-Nešić, „Project of the Library At Belgrade’s Women’s Studies Center”, in *What Can We Do For Ourselves? East European Feminist Conference, Belgrade 1994* (proceedings), (Belgrade: Center for Women’s Studies, Research and Communication, 1995), 100.

то не учинимо ми – ко ће? – то је једна од истина којима нас феминизам учи!

Из тог краткотрајног периода мог аматерског бављења библиотекарством потиче и изјава, више уздах, који памти моја другарица Љубица Ђоровић, права, професионална библиотекарка: изнервирана тиме што професорке узимају а не враћају књиге, рекла сам јој да би библиотеке требало да изнајмљују књиге само библиотекарима, јер једино они разумеју ту врсту фрустрације. Тако је моја ”кривица” из прошлости коначно проговорила, али са друге стране, стране библиотекара.

Библиотека Центра је расла и ускоро сам могла да одаберем застакљене ормаре у које су се књиге слагале, те да препустим развој професионалцима и новим технологијама. Прешли смо на компјутерски програм Ајсис и добили професионалну библиотекарку, Наду Поповић, која је поставила стварне темеље ове библиотеке. Данас библиотека Центра има 4500 књига на осам језика и одавно је озбиљна институција, важно ”место разлике”.

Иако је тада завршена моја каријера библиотекарке, никако није и сапутништво с библиотеком. У тексту из 1995. године помињем и то како ће библиографије књига које Центар поседује постати базе података. Наравно, тада сам имала у виду не само развој нових технологија, већ и једну изузетну библиографију из 1936. године, *Библиографију женских писаца из Словеније, Хрватске и Србије*.

Та *Библиографија* је подељена на три основна дела, српски, хрватски и словеначки. У српском делу, који је обрадила Надежда Петровић, библиотекарка Народне библиотеке, постоји азбучна листа радова са индексом имена преводитељки,

уредница и издавача која обухвата 578 радова; азбучна листа преведених радова (радова које су преводиле жене) која обухвата 112 радова; списак часописа и публикација по хронолошком редоследу који обухвата 63 јединице. На крају се налази хронолошки индекс за период 1841-1900. у ком је 57 радова из категорије оригиналних, 38 превода и девет часописа и публикација. Индекс жанрова обухвата појмове попут поезије, прозе, драме, етнографије и других, и то посебно за оригиналне радове, а посебно за преводе.

У целини, ова библиографија, у којој су на сличан начин обрађене и словеначка и хрватска женска књижевност, представљала је вид „протезања” дискурса књижевне историје, покушај да се пронађе место за мањинску књижевност унутар малих словенских књижевности. Та, мањинска, женска књижевност, очувала је трагове о свом постојању захваљујући списковима, каталозима и библиографијама. То су све форме које нису хијерархијске. Оне теже томе да обухвате што је могуће више података, јер им је примарни циљ да буду „сведочанство” о способностима, интересовању и раду. Но, јасно је да ове листе и библиографије не могу да учине више од пружања основних и почетних података за неко истраживање. Библиографије могу отворити ново поље истраживања, могу бити темељ даљих читања, али спискови немају моћ да оформе неки нови корпус великих дела – канон. То се може учинити само бројним интерпретацијама, сталним говором о одређеним делима, њиховим континуираним предочавањем публици. Мада, веома често, све што остане од неких теоријских текстова заправо су библиографије.

Године 1997. за Центар за женске студије израдила сам *Библиографију радова женских студија и феминистичке те-*

орије, рађену по узору на ову Библиографију из 1936. године. Настала је као преглед радова на српском, на теме које су припадале кругу феминистичких. Данас таква књига не би стала у један, већ у двадесетак томова, сигурна сам – производња знања и преводи у протекле две деценије имали су велики замах унутар феминистичке науке.

У мојој личној историји потом је уследило истраживање о вези библиотека са, практично, женском еманципацијом. Тако сам први пут сазнала за *Посестриму*, женско читалиште с почетка 20. века које је било право „место разлике” у односу на културу у којој је настајало. У њему су писмене жене на тематским вечерима читале неписменима, тако да би све могле једнако да учествују. Потом сам се мало ближе упознала са достигнућима Марије Илић Агапове, жене која је започела модерно библиотекарство у Југославији.

Књиженство

Технолошки развој на крају 20 . века и, нарочито, на почетку 21. века омогућио је да се спискови, који у српској женској књижевности датирају од краја 19. века, попут алманаха *Српкиња* из 1897. и 1913. године, преиначе у дигиталне базе података. Разлика у односу на библиографије није само у томе да су ове прве биле затворене и завршене, док су дигиталне базе отворене и увек недовршене . Најпре, и аутори библиографија су свесни да су њихови спискови некомплетни, да немају затвореност и завршеност наративних и образложених, описних историја књижевности, што је, са тачке гледишта феминистичке теорије пожељно. Због тога су базе података, попут модерних, дигитализованих кћери библиографија и спискова списатељки, идеалан медиј за презентовање женске књижев-

ности као мањинске књижевности. Оне настављају сроднички низ листа, библиографија и спискова захваљујући ком је женска књижевност запамћена, али проблематизују приступ који је ту књижевност прогнао из књижевне историје, или, у најбољем случају, препустио јој њене ободу.

Настојање да се женска књижевна историја учини интегралним делом историје књижевности налазила се у основи пројекта Министарства науке, просвете и технолошког развоја, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. На трагу Библиографије из 1936. и алманаха, те рубрике „Портрет претходнице” у *ПроФемини*, као и потребе да се одмакнемо од превода и увезених теоријских модела и да у сопственој култури освестимо заборављено, занемарено, затомљено богатство, настала је дигитална база *Књиженство*. После десет година рада, она садржи више од 170 имена ауторки које су почеле да пишу до 1915. године. Ту је и истоимени часопис за студије књижевности, рода и културе у ком је од 2011. до 2020. објављено више од 140 научних текстова, дванаест ексклузивних интервјуа и 57 приказа. Часопис има националну и међународну видљивост захваљујући базама података као што су Ebsco, Erih Plus и СЕЕОЛ. Библиотечка наука је та која нас води кроз лавиринте библиографија, УДК бројева, ЦИП-ова и, недавно, ДОО бројева. Основна библиотечка писменост данас је предуслов за сналажење у богатим изворима дигиталних библиотека и база података. Из феминистичке перспективе важно је да захваљујући новом медију, достигнућа жена, занемарена и често преузимана од стране партнера, очева, браће или брисана од стране хроничара и историчара, сада постају познатија и све доступнија. Иако *Књиженство* није база података целих тек-

стова, оно окупља дигитализоване текстове ауторки из базе који се могу наћи на интернету, и ради на објављивању нових текстова.

За тај напор карактеристична су четири издања из 2019. и 2020, настала у сарадњи са Народном библиотеком Србије. То су књиге из рукописа или штампаних материјала Јелене Ј. Димитријевић који се чувају у Народној библиотеци. Прва књига, објављена 2019. године, јесте зборник *Американке* Јелене Ј. Димитријевић, посвећен кругу америчких тема ове ауторке који чине приповетке „Американка” и „У Америци ’нешто се догодило”, путопис *Нови свет или У Америци годину дана*, као и песме које се чувају у рукопису у Народној библиотеци Србије. Зборник чине репринти поменутих двеју приповедака, скенови три песме на енглеском у рукопису, те транскрипти и преводи тих песама, као и текстови о овим делима Јелене Димитријевић. Првобитна верзија приповетке „Американка” из 1912, која је ту објављујемо, док је верзија из 1918. више пута прештампана. Приповетка „У Америци ’нешто се догодило” се први пут 1924. ставља на увид савременој јавности. Песме из рукописа 545, као и песма из рукописа 543, према досадашњим истраживањима на пројекту *Књиженство*, први пут се објављују.

Друга књига о којој је овде реч, *The American Woman*, спаја два текста Јелене Ј. Димитријевић: приповетку „Американка” а други одељак из путописа *Нови свет или У Америци годину дана*, „На Уик-енду код Мисиз Флаг”, у преводу на енглески. Прича и одломак из путописа откривају нам да је прототип еманциповане Американке госпођа Катрин Кити Флаг, коју је Јелена Димитријевић упознала у Лондону 1910. године, а потом 1920. посетила и у Броктону.

Трећа књига је превод поезије коју је Јелена Ј. Димитријевић писала на француском језику – садржи рукопис, транскрипцију и превод збирке *Au Soleil couchant (У сутон)* која је настала тридесетих година прошлог века у Паризу. Реч је 31 пемси у у две свеске. Рукопис се чува у Народној библиотеци Србије у Београду под сигнатуром Р544, а књига је, као и остале које овде помињем, на сајту пројекта *Књиженство*.

Најзад, четврто издање јесте друга књига путописа *Седам мора и три океана*, из које су за ауторкина живота објављена свега три одломка. Осим њих, све друго је сада први пут пред читаоцима: изворни текст Јелене Ј. Димитријевић у целини је транскрибован из рукописа и то дословно, без исправљања граматичких и правописних омашки и без прилагођавања савременом српском језику. Исто важи и за изразе на страним језицима које ауторка често користи. У фуснотама приложена су додатна објашњења и коментари саме ауторке, уредника и чланова групе која је у оквиру пројекта *Књиженство* радила на декрипцији од 2017. до 2019. године. То је узбудљив путопис који обухвата највише Индију и нешто мало од пута по Тихом океану и Јапану и који, као и први део, плени отвореношћу, топлином и сјајним списатељским умећем.

Идеја којом се пројекат *Књиженство* од свог настанка, 2011. године, руководио била је да његов резултат треба да буде управо једна библиотека у коју се долази по јединствене приче из пера талентованих жена и на разговор о тим речитим а још недовољно читаним ауторкама. Дигитална база ауторки и сам часопис *Књиженство* замишљени су као место разлике и различитог разговора.

За мене је то исход личне приче о библиотекама и феминизму, која је постала и колективна и јавна. Зато бих на крају

овог текста хтела да захвалим свим колегиницама и колегама који су помогли да стигнемо догде и да подстакнем и њих и нове сараднике да кренемо даље. Ипак, прво бих се вратила на сам почетак и рекла *хвала* библиотекарки Евици која је разумела све што треба у датом часу. Знам да ме више не може чути, али важно је да чују они који настављају причу о библиотекама.

Литература и извори:

1. *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji*. Beograd, Ljubljana, Zagreb: Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji, 1936.
2. Dojčinović-Nešić, Biljana. *Odabrana bibliografija radova iz feminističke teorije/ženskih studija 1974-1996* (Selected bibliography in feminist theory/women's studies 1974-1996), *Ženske studije – posebno izdanje*. Beograd: Centar za ženske studije, 1996.
3. Dojčinović-Nešić, Biljana. „Project of the Library At Belgrade's Women's Studies Center”. In *What Can We Do For Ourselves? EastEuropean Feminist Conference, Belgrade 1994* (proceedings), 97-100. Belgrade: Center for Women's Studies, Research and Communication, 1995.
4. *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*:
 - Дигитална база података <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr>
 - Издања <http://www.knjizenstvo.rs/sr/izdanja>
 - Насловна страна <http://www.knjizenstvo.rs>
 - Часопис *Књиженство*
<http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi#gsc.tab=0>

Biljana Dojčinović
University of Belgrade
Faculty of Philology
biljanadn@gmail.com

LIBRARIES AND FEMINISM: THE PLACES OF DIFFERENCE

Summary: The essay is about the role of libraries in the development of feminism from a personal perspective: from the author's first encounter with a school library, via her work experience in the library of Belgrade Women's Studies Center, all the way to the *Knjiženstvo* project which has been aimed at constructing a kind of digital library. The essay contains data about feminism in Serbia in the 1970s and 1990s (in SFR Yugoslavia), about the periodical press of the time, and about the 1936 and 1997 bibliographies of women's writing.

Keywords: libraries, feminism, Women's Studies Center, bibliographies, *Knjiženstvo*.